

Knihy jako bezdomovci

Étienne de la Boétie, *Rozprava o dobrovolném otroctví*, Rybka Publisher: Praha 2011, 104 s., ISBN: 978-80-87067-27-7

Jsou knihy, které po staletí nenajdou svůj domov. K jiným se hlásí mnohá paní bytná a ráda je bere pod svou střechu; Platón, Akvinský, Hegel, Marx, Heidegger, takoví se nikdy nemuseli obávat bezdomovectví, pokud za ně nemáme prosklenou vitrínu, aby se měli kde vyjímat.

Knížky opačného rázu, knížky skeptiků, ironiků a nad lidskou otupělostí se podivujících kritiků bývají na tom hůř. Dopadne-li to s nimi lépe než je obvyklé, dostanou se do oddělení utopistů a postávají tam jako dvouhlavé tele v kabinetu kuriozit. Kdyby naši předkové nevyalezli záchranné lano utopie, byli bychom na tom hůř; možná bychom museli tuto literaturu číst a přemýšlet, co s ní. Utopie číst nemusíme, protože postačí když je odsuneme stranou. Nejsou dost vážné a dost důstojné.

Učinit z knihy utopii je vcelku rozumné řešení. Když se dílo přijme se zájmem, přitáhne pozornost mnohých. Když se striktně odmítne a zahrne negativními kritikami, probudí zvědavost ještě více lidí, očekávajících senzaci a skandál. Když ale zůstane mezi vlažně přijatými, milými, téměř beletristickými a neškodnými utopiemi, vhodnými pro paničky na cestu do lázní, jsou zbaveny místa a zůstávají z nich bezdomovecká torza, z nichž tu a tam ocituje oslnivou tezi nějaký intelektuál na své cestě vzhůru společenským prostorem.

Běžně se nám pojí výraz utopie s Platónem, Thomase Morem a počínaje bakalářským stupněm studia filosofie snad ještě s Campanellou, případně s utopickými socialisty.

Z kterékoli strany nahlíželo to probouzí dojem, jakoby utopie byla cosi vzdáleného, vlastně spíš mytologického, bájná vyprávěnka o něčem lepším než lidé poznali, aniž by dokázali říci, jak toho lepšího dosáhnou. V tomto výkladu je menší háček. Takzvané utopie nejsou odleskem vzdálené minulosti ještě nedozrálého lidstva, ale stále častější reakcí na individuální bezmoc. Když se podíváme na přehledy knih, citovaných jako utopické, vyvstane pozoruhodná tendence: namísto klesající četnosti utopických knih naopak rapidně přibývá. Bude-li za přelom do moderny v sociálněpolitickém smyslu pochopen Marxův a Engelsův Manifest komunistické strany (1851), najdeme ještě do konce 19. století ještě autory jako byli H. D. Thoreau, M. Bakunin, V. Solovjev, P. Lafargue, a ve 20. století křivka už jen strmě stoupá: G. Landauer, E. Bloch, W. Sombart, E. Arnold, P. Ernst, H. Hesse, A. Huxley, E. Cioran, R. Bahro, I. Illich, F. Capra, O. Lafontaine, R. Nozick, H.-P. Dürr, A. Hemmond. V 21. století jde tento vývoj nerušeně dál: H. Wilke, P. Werder, A. Badiou, P. Grottian. Velká a důstojná nakladatelství si jim podobných zpravidla příliš nevšímají.

Vedle utopizace existuje ještě druhá cesta umlčení knih. Jsou prohlášeny za díla nebezpečná řádu, který nám dává jistotu, chrání nás a umožňuje nám dobrý život. Ten, kdo chce narušit řád, je anarchista, a anarchisté píšou anarchistické, rozuměj rušivé knihy. Zatímco utopisty máme za víceméně snesitelné bajkaře, anarchisté jsou rvaví a nechtějí mlčet. Stávají se radikály, v dnešní době ještě lépe extrémisty, proti nimž už se musí společenský řád chránit. Je-li společenský řád současně náboženským řádem, či z něj aspoň čerpá sílu, není již vůbec o čem hovořit. Současný jazyk si pro utopisty, anarchisty a vůbec znepokojující lidi našel poli-

ticky korektní výraz: jsou to kontroverzní, případně skandální myslitelé. Peter Sloterdijk se po vydání svých textů *Pravidla pro lidskou ZOO*, *Bermudská rosa (O některých režimech z představitosti)* a naposled *Musíš změnit svůj život* nedočel o sobě vlastně nic jiného.

Nejtěžší problém ale nastane, je-li extremistou, utopistou, anarchistou, rozbíječem řádu a zároveň dobrým katolíkem člověk, který žil před půl tisíciletím a shrnul na několika desítkách stránek úvahy, které rozvíjejí současní skandální pesimisté, skeptikové a ironici na velkých prostorech. Kdyby se tak dalo zapojit do hry „bytování“, mohl by takový zůstat bez bytu (například v polštině je „byt“ bytí) a ztratit se mezi bezdomovci. Nezbyla by na něj ani křesťanská charitativní polévka. Jedním z takových, ne-li vůbec jediným tohoto typu, člověk, k němuž mě dovedl předchozí úvod, je Étienne de la Boétie. Už za jeho života jej neměli zrovna v lásce, ačkoli jeho jediný skutečný přítel, Michel de Montaigne stále upozorňoval, že je v něm živ nejpronikavější duch své doby. Tím hůř pro Boétia, protože v 16. století asi ještě neplatilo, že špatná reklama je také reklama. Montaignova chvála působila jako přilévání tektého podpalovače na dřevěné grilovací uhlí.

Étienne de la Boétie zemřel i na tehdejší poměry velmi mladý. Předtím ale ještě napsal malou knížečku, která se jmenuje *Discours de la servitude volontaire* a vyšla nyní poprvé za dobu své existence česky pod titulem *Rozprava o dobrovolném otroctví*. Je dedikována „všem, kdo se nechávají dobrovolně zotročovat“, a již jen titul s tímto věnováním byl dobrým důvodem, aby se o této knížce nikdo raději příliš nešířil. Dobrovolné zotročování není jen mentální figura, umožňující uniknout před tlakem diktátorů a totalit, tyranů a suverénů, běžná a také běžně opisovaná trapným sloganem o svobodě jako poznané nutnosti. Dobrovolní otroci, nevolníci zbavení spolurozhodovacích možností a nadto přesvědčení o nedotknutelnosti své sametově vybojované svobody jsou totiž přemnoženým druhem i v demokraciích, tedy ve společenském a politickém režimu, jenž de la Boétie neznal, neměl s ním zkušenosti a na rozdíl od nás o něm nemohl ani reálně uvažovat.

V tomto kontextu pak máme dvě hlavní možnosti: přesvědčíme sami sebe, že do autorova textu vnášíme své představy o problémech, které v textu nejsou, anebo uznáme, že je v něm něco stále zcela konkrétního, s čím se setkáváme opakovaně a téměř beze změny v dějinách evropské kultury, nezávisle na politických okolnostech. Osobně uznávám, že je mi druhá možnost bližší, a to nejen proto, že příklonem k té první bych se stal také tím, kdo tvoří z knih a myšlenek bezdomovce.

De la Boétie napsal svou drobnou knížku, když mu bylo kolem dvaceti, možná již v osmnácti letech, jakoby mimochodem, mezi sonety a latinskými aforismy, jež ho zaměstnávaly častěji. Se sonety sdílí vášnivost, která se obrací nikoli proti stávajícím politickým a společenským poměrům (je rok 1549 a katolicko-protestantský clash of civilisations už nabral ve vzdělané, humanistické a vůbec vyspělé Evropě vysoké obrátky), ale proti jakémukoli druhu autoritářství, který nedává člověku jinou možnost, než aby se mu otrocky podřídil a cítil se přitom svobodný. Protože neměl jiné vzory a žila v něm představa o antických, starořeckých vzorech svobody, ctnosti, statečnosti a poctivého jednání, volil příklady pro zvrácení současných poměrů právě ze starověku.

Není jisté, do jaké míry se svým pojednáním vzepřel Machiavelliho *Vladaři*, byť se tato zmínka občas objevuje; dá se z dobrých důvodů předpokládat, že člověk s tak pronikavým

myšlením by dokázal najít v Machiavellim víc než jak činí obhroublé učebnice dějin filosofie. Zcela jistě se ale pokoušel klást odpor Katolické lize a žádal (oficiálně roku 1563) o katolickou reformu, kterou by neprovázelo násilí. V tomto ohledu nebyl historickou výjimkou a nestal se prorokem ve své vlasti – jeho současníci mu nevěnovali žádnou pozornost a jeho hlas zanikal v halasu vražedné lásky k bližnímu. Naopak, a patrně ne zcela paradoxně, byly jeho myšlenky používány jako argumenty protestantskou stranou.

Taková reakce je typická pro autoritářství. Politický režim, jenž se nechává unést typem autoritářského myšlení, se odlišuje od tyranského nebo totalitního tím, že nemusí používat otevřenou represii. Na rozdíl od demokratického stylu politického jednání nepotřebuje o ničem diskutovat, myšlenka na spolurozhodování spolu s občany je mu cizí a uzavřen do ulity tajných smluv a dojednání (K9, K12, Kxⁿ) rozhoduje pro sebe a za sebe. Autoritářství se projevuje tím, že s nikým o ničem nediskutuje. Jakmile se objeví věta, že politik nebude dávat vzkazy přes média a nebude poslouchat hlas ulice (rozuměj téže lůzy, o níž se zmiňuje de la Boétie), znamená to, že žijeme v autoritářském režimu.

Autoritářství je ovšem také rád, dokonce takový, který nenutí lidi myslet a zbavuje je starosti o to, jak se rozhodovat. Mnozí ho vítají, protože dovoluje najít si svůj kousek požitku, svou zábavu, a dobrovolně se zřeknout toho, co se ztrácí v nenávratnu, kupříkladu svobody. Mimochodem, jedinečná obálka de la Boétiovy knížky je výmluvná: řady nerozlišitelných obličejů, možná lidí, možná panáků posazených v biografu, stejných ne tak svými fyziognomiemi, ale nasazenými 3D brýlemi a sledujícími nějaký pěkný film o modrých tvorech z pralesa. Požitek ze splynutí za zkreslujícími brýlemi, kýžená svoboda. De la Boétie si nestýská na diktaturu slasti, jak se také o něm říká, a již vůbec nekritizuje dnes tak oblíbené konzumentství jako substitut sociální akce. Uvažuje přímo naopak: protože se nechávají lidé udržovat v lidské nouzi, která je prvopočátečně něčím zcela jiným než jen nouzí materiální, skončí svůj život v chudobě. Chtěl by, aby mohli být „konzumenty“, aby se měli lépe, ale budou na tom stále hůř, pokud zůstanou spokojeni se svou svobodou, jak označují své skutečné nevolnictví.

Když už jde o anachronismy, několik jich připojím místo přepisu obsahu jednotlivých pasáží de la Boétiovy stati. Vyzývají k tomu některé jeho teze, kterým se říká nadčasové. Spíš bych ale myslel, že jsou zcela časové, protože se jejich platnost nijak nezměnila od jeho k našim časům a stále platí v čase, v němž žije evropská kultura a její typ myšlení. Nadčasovost je možná v tom, že si stěžujeme stejně jako Boétiovi současníci na všechno jiné, jen ne na sebe.

Tak tedy:

- „tyran si svou mocí nemůže být nikdy zcela jist, dokud ze svého národa nevymýtí poslední člověka, který by za něco stál“ (dnes: vycházíme ze zaběhnuté praxe a usilujeme o důkladnější exploataci lidských zdrojů);
- „zotročení lidé ztrácejí nadšení pro vše ostatní“ (dnes: necháme to koňovi, má větší hlavu, i ministr financí má větší);
- „chápu, proč tyran nestrpí ve své říši žádné vzdělané lidi a vůbec mu tam nechybějí“ (dnes: zavedeme Boloňský program, stačí nám bakalář a angličtina);

- „postupem času však lidé sami dávají tyranovi právo vlastnit jejich životy“ (je pro mě dobro, abych byl na každém kroku špehován: státem střežený prostor, kde jsou lidé pod dozorem ve všem, co dělají, je prostorem, kde platí zákony – prostor bez dozoru a bez špehování je naopak prostorem nezákonnosti);
- „není třeba, aby se země snažila dělat něco pro sebe, stačí, když nedělá nic proti sobě“ (asi bychom měli umlčet občanské aktivity typu „vyměňme politiky“ či „přemluv bábu“ dřív než poznáme jejich dobro na vlastní kůži).

Jen neradi si připouštíme, co také znamená naše svoboda. Již vůbec nechceme slyšet, že by mohla mít blíž k otroctví než se domníváme. Je poměrně snadné ukázat sociální fakty, které považujeme nebo které jsou oficiálně uznávány za projevy nesvobody. Pojem svobody ale z takového demonstrativního výčtu nedostaneme. Jak příklad: momentálně se za formy moderního otroctví a tedy extrémní příklady nesvobody považuje:

- prodání sebe sama do otroctví kvůli dluhům (přední Asie, ale hlavně Indie) – lze prodávat i děti nebo ženy, a taková situace může trvat přes několik generací;
- nucené práce, formálně kryté pseudo-dohodami o provedení práce, případně práce na černo (existuje v západních zemích stejně jako u nás, v arabských zemích, velice rozšířené v Brazílii – prezidentí Luiz Inácio Lula da Silvu, Dilma Rousseffová kvůli tomu zavedli tzv. program sociální stabilizace, který má v tomto ohledu úspěch);
- zajatecké tábory a koncentrační tábory, kde jsou věznění lidé bez soudu (diktatury v Africe, Guantanamo);
- nucená prostituce (jeden z největších problémů západní civilizace, Evropy – tendence stoupající);
- sňatky vynucené proti vůli žen (časté v islámských zemích, zčásti v Africe a v Asii – s imigrací se šíří do Evropy, kde většinou odporují ústavám a postiženým přinášejí celoživotní nesvobodu);
- nucené práce imigrantů bez právní ochrany (v Evropě, v USA především v zemědělství v jižanských státech; v arabských zemích může vést až ke klasickému vlastnictví otroků, jak je běžné v Saudské Arábii, v Dubaji atd.);
- praxe prodeje dětí, která vytváří faktické otroctví bez možnosti vnější kontroly (jihovýchodní Asie, severní Afrika). Velký a zhoršující se problém je prodej dětí do vyspělých zemí za lékařskými účely;
- původní klasická forma tělesného vlastnictví otroků existuje oficiálně v Mauretánii, v Jemenu a v Súdánu. Ve skryté podobě se ale šíří i po západní Evropě. Typický je Londýn, kde drží bohaté, zpravidla muslimské, čínské a novoruské rodiny služebnictvo v podmínkách drsné nesvobody.

K těmto očividným formám nesvobody se ale dají přičítat ještě další, u kterých je situace mnohem problematictější. Ukážu to na jednom příkladu, který se bezprostředně týká i naší společnosti a okolních evropských států. Podle posledních údajů, které mám, bylo v ČR

v listopadu 2010 5,25 miliónů práce schopného obyvatelstva. Z toho bylo 9,7% nezaměstnaných, tzn. 525 tisíc (k 5. listopadu 2010 mělo Brno 404 345 obyvatel, tzn. že nezaměstnaných v ČR bylo asi jedna a čtvrt Brna). Když od tohoto počtu odečteme lidi, kteří pracovat nechtějí, vyhovuje jim život ze sociálních dávek, vyhýbají se možnosti pracovat, pořád ještě zůstane značná suma lidí, kteří by pracovat chtěli, práci hledají, ale získávají stále méně příležitostí práci dostat.

Zjevné formy otroctví provázejí, anebo možná již přerůstají formy skryté, na rozdíl od prvně jmenovaných ale skutečně dobrovolné. Když člověk platí svou kartou převodem na jiný účet, úřady vědí, komu a jakou částku. Cestou do zaměstnání ho nejprve snímá kamera u vchodu do domu a pak si ho předávají tzv. bezpečnostní kamery celou cestu. V mnoha městech již nelze najít místo, na kterém by člověk nebyl zachycen kamerami.

K tomu malou ukázkou z rozhovoru, který poskytl státní tajemník Spolkového ministerstva vnitra v Německu, jistý pan August Hanning, on-line novinám TAZ.de dne 14.3.2009. Otázka zněla: Předpokládejme, že dva lidé podezřelí z terorismu se setkávají na veřejných toaletách. Budete mít pod dozorem dokonce i kadibudky? Odpověď: Pokud bude existovat podezření, že sledovaní lidé vyhledávají cíleně toalety, aby projednávali atentáty, pak je musíme odposlouchávat i tam. Otázka: A když si podezřelí místo diskuse jen vymění lístky, budete tam instalovat taky kameru? Odpověď: Abychom chránili životy potenciální obětí, může i to být smysluplné. Otázka: Ale kamera může zachytit při čůrání i zcela nezúčastněné lidi... Odpověď: Takové obrázky nejsou součástí policejních akt, policii vůbec nezajímají.

Cestou nazpět domů se člověk zastaví v nějakém supermarketu, aby si nakoupil. Platí kartou a do počítače se podle čísla jeho karty ukládají všechny údaje o tom, co, kdy a v jakém množství kupuje. Údaje se srovnávají s dřívějšími nákupy. Pokud si někdo koupí pravidelně láhev červeného vína, je v podezření z alkoholismu a stává se vydíratelným člověkem například v zaměstnání. Pak jde do lékárny pro antidepresiva. Při placení použije svou slevovou kartu a je opět zanesen do počítačové kartotéky, která se vede kvůli údajům pro pojišťovnu. Z kartotéky se dá snadno zjistit, že bere nějaká psychofarmaka, což může znamenat třeba to, že je nervózní kvůli nebezpečí, že se prozradí nějaká jeho podezřelá činnost. Potom si zajde do knihovny. Tituly vypůjčených knih jsou podezřelé: něco o občanské neposlušnosti, o negativních dopadech neoliberalismu, o dějinách Pařížské komuny. Všechno je opět zaevidováno a uloženo s ostatními údaji. Večer před spaním si jde zaběhat. Protože si nevyplnul mobil, může být někomu ze strážců naší dobrovolné svobody divné, proč běhá pořád dokola jednoho bloku – nedává tím někomu znamení? No a nakonec si vyjede o víkend ven z města daleko od každodenního stresu: má ale smůlu, protože jede podle GPS, takže se dá kdykoli zjistit, kde byl a následně i to, co tam dělal, s kým se setkal a zda nenavštívil veřejné toalety, kam by bylo nutné okamžitě nainstalovat kamery.

Všechno to vypadá naprosto nesmyslně, absurdně. Hlavní námitka, která se běžně objevuje, vždycky zní: já přece nedávám žádný důvod, aby mě někdo sledoval. Já nejsem pro nikoho zajímavý. Na to je jediná odpověď: jste si tím úplně jistí?

To je realita roku 2011, která nás obklopuje a na kterou si zvykáme, anebo ji nevnímáme. Ale také proti ní protestujeme, zatímco peoplemetry shromažďují informace, na co se díváme v televizi.

Římský básník, satirik, cynik a ironik Iuvenalis napsal epigram: Quis custodiet ipsos custodes? Kdo ohlídá ty, kteří hlídají? Nevím, zda má někdo pod kontrolou ty, kteří nás kontrolují. Ale můžu být v klidu, protože o nás vědí všechno. Hlavně vědí to, jakou cenu jsem ochoten zaplatit svou nesvobodou za to, že mě ochrání před ohrožením a riziky, o kterých vůbec nevím, nakolik jsou reálná a nakolik jsou jen nástrojem k vyvolávání hysterie, kvůli které se budu dál dobrovolně ochotně vzdávat své svobody.

Dalo by se pokračovat ještě dlouho, mimo jiné ochranou před dobrovolným zotročením ideologiemi, sektářstvím, náboženstvími. De la Boétiovu knížku by měli rozdávat u křtu jako dar do života novorozencům.

Jestli na ní něco kazí celkový dojem, pak je to vysvětlující příloha napsaná z „psychoanalytického hlediska“. Pomíjím, že debatování o „intervenci symbolického řádu řeči do předoidipální libidózní ekonomie“ (s. 64), celistvosti „prvotní slasti“ a „transgresivním zákonu superega“ (s. 65) a podobných vědeckých poznatkách by dokázaly rozložit jakoukoli mírumilovnou společnost. Co se pominout nedá, je skutečnost, že se psychoanalytik patrně domnívá, že de la Boétie myslel dobrovolným otroctvím návštěvy masochistického salónu. Ani dnes, jak vidno, se všichni neshodnou, že předmětem jeho zoufalého protestu bylo otroctví, chápané jako svoboda, nebo svoboda, která je otroctvím.

Břetislav Horyna